

Nevruz Mehmeti

ŽIVIME NIS PESNA

Jesen 1876. godina. Doš se steknav, sve putoj od selo gi mokri. Se raširuje nis nive i lji vađe a nebo krešti grmeš, svitka od veđa. Ljuđi se beret doma, pokraj nekoj odžak nakladen. Para od haljišta iljiza zanagore, dur vo tavan. Vo kuća se čuje samo smeh od deca šo igraje nad drvene kreveti, delane od oca. Nekuje stanalo nis dremka ka se uplašilo od grmajca, drugoto se izbardđalo preko ljice od urda ka jalo.

Daut stignaf od niva, kvačka od doš. Se bljiži pri ugnište i trej ruke:

- Ženo, utre će bide vreme hubavo! Zemna se napila od doš i će ideme na orene, će sijeme pčenicica vo Dobrajca!

- Ako, muže! - mu odgovori žena.

- Tamo pčenicica a vo Orniče će sijeme 'rž.

- Pa koj ti ga habi tebe. Ka što će bide pohubavo.

Gi turi mokrete haljišta, se mena i oblječe nove. Doš zastanav. Jen veter laden duje ka od planine. Se mislji i brota: "Da sijeme, pa ako saka neka donese i snek ovja veter!" Um mu sedi ke utre, ke sijene. Seme za sijene od pčenicica i 'rž mu je gotovo za utre, mu je odbrano. Malo s'nce saka, mokrotina ima i semeto će vnikne odma, za malo vreme, nejde tri nedelje.

Jabuke panujet od granke, se ispeklje dosta. Tija šo ne se dokačujet, se naprajlje i goljeme i povne so sok. Im traskaje zrna od seme vo n'tra.

Stegnaf openke kožnene, će iljeze za vo kave. Na Baščaršija borska imaha tri-četiri kavina. Mladići ne vlizaha vo kafana, toja beše zakon sevski. Oni samo se šetaha preko Juljica, ke Topilo, Topilica, Kalčejca, Šhundinci i take. Dejke ideha na voda ke imaha izvori i sipeha s'doj svuje. Ka se zatemnuješe, dadenice se družeha so svuje gljedanci du doma svua. Nekuje frljaha išareti za bećari šo duša im ge saka...

Daut iljeze za vo kave. Još ne se smračilo hubavo, nis pendžerčića malove nekoj fener elji lamba se upaljila da sveti vo n'tra. Vljeze vo prvo kave. Seljani i drugari mu beha tuje. Naruči da mu doneset jeno kave od ječmen. Imaše i kave od urov. Stari kažujet da ono se pije da ti pomože da isprajš gljed. Daut beše jošte zdrav da pije tija kave. Nis dim od tutun ljetaše muhabet za jesen, za sijene, za orene, za voćke, za stoka, pa i za zima. Svi zboreha za rabote sevске. Da bideš seljanin, sve trebe da gi prajš. Pa i da bereš drva za zima. "Zima vo Borje je jaka", se kažuješe na muhabet.

- Ke nas šes meseca jadeš ga grof, a šes meseca rabotaš ka vof - jen starec potvrduje muhabet.

Se vrati od kave ke deset sahat, pri srednoć. Deca beha ljegnalje, kandilj upaljen, žena go čekaše. Zatvori vrata na klentra i vljeze doma. Veter duje nadvor i nis cepuljka od

pendžeri drvene, iskrivene od doš i s'nce, šukaše vo odaja. Gi pahaše jene ralje perdina pož'vtnate od dim od odžak i od kandilj. Večera mu beše gotova, grah vogodišen. Se najade, se izmih i se turi da ljegne. Nadvor kakva duje i zvezde vo nebo. Mesečina kakva šetaše od jeno parče nebo vo drugo. So glas pomalov Daut zeh da zbori so žena:

- Jesenov vogodina ni je jako hubav, ženo, šućur Boga! Utre so zdravje će ideme na orene i će sijeme pčenica vo Dobrajca. Džaba ne se k'vnale ljudi: Žimi pčenica dobraječka!

- Zdravje - mu odgovora žena - da se razdenime so zdravje, pa će rabotame. Toja šo je gore ni gi bere gajljina!

Vo krevet karšija spijeha tri deca, svi zajeno. Ka goljičica vo gnezdo. Daut gi gleda licina nihne. Ne kuje se smije a ne kuje se plaši. Pa ne kuje krčeše pojće. Dautica stana da gi polja, gi zagrlji sve tri na lice, gi cuna na čelo i gi pokri. Gi ostaj amanet Allahu. Poljeka ugasna kandilj i se pruži pri Dauta vo bela košulja ka košuta pri jeljena. Se zaljepi so nego ka da se grije pojće vo ovja jesen laden. On ga zeh vo skut svoj ka da ga brani od nešto strašno. Take zagrljene, dremka gi zanese i gi fati.

Stigma sabah. Nadvor s'vnalo. Stanalje i muž i žena, spremaje jadene za deca i za stoka. Muž otide vo košara a žena naklade ogin i staj tahrana za sabah decam. Oni još spijeha i od prćane noća beha turilje postelja na zemna. Mati im ga digna i gi pokri još mallo. "Neka pospijet još malo. Deca gi raste dremka. Ima vreme da im panet gajljina na gllava", zboreše so sebe.

Daut sljeze da ugotvi sve okruta za orane i sijene: jarem, privoj, ralo, brana, tevljici, seme i seno za voloj. On boraveše jen vof a se ortačiv so Alija za drugujet za orene i sijene, da izore Daut pa poslje Alija. Take ga ostajlje so red. Alija će bere drva dur Daut će ore.

Svi oreha i sijeha vo jesen. Nive kaveste od zemna prevrtena. I piljića imaha nafaka svua ka se sije, ne kuje zrno nepokrijeno hubavo go kljukaha. Pa i mravje take gi bereha za zima. Jesen je bogaten za sve životine i za ljudi. Daut gi sije sve nive, i Alija take. Svi seljani. Segadeha zajeno na drva. Oni se čuvaha ka drugari, ka vrsnici, ka stare komšije. Vreme ide i ohladuje previše, oni gotovo i drva gi sobraha za zima.

***

Jen den vo selo dojdoha dva čauša. Doneslje ferman od Sultan Hamita. Negova askerija propanuje nis ratoj preko Azija i Evropa. Trebet da se soberet nizami od sve nahije. Hojćeš-nejćeš, mora da ideš. Neko šo ne beše doma, šo beše idan na gurbet ke babovci, se spasiv. Pa i nekoj koj čuh za ovja, skrišum izbega i se skri vo Bosno ke gurbetlije borske. Za tri dena se sobraha 76 nizami samo od Borje. Pa koljko se od druge sela gorske nikoj ne zn'je. Četirijeset od Borjani ne beha ženeti, drugiti muži so deca i so

familije. Deset od ovja imaha izvadene dejke, nišanlije i se spremiha za svadbe vo ljeto. Toga ima vo selo sve: ljeb, patlidžani, piperike, kromit i meso koljko sakaš. I sve ima, sve.

Vo selo pana ka čuma. Nikomu ne mu se ide nizam. Ne im se odvovaše decam od babofci, mužim od žene, gljedancam od gljedanice. Kakva oneme selo. I deca sedet pojće pri babovci. Rat nikat ni biv hubav ni će bide. Poginalje mladi na naprešne ratoj ka vo Karadak, vo Đirit i take druge. Beljki ne pogubilje život, koj zneje. Samo doma ne se vratilje više, nikakov haber ni trak od nih.

Sega kakva ni kučica ne lajet, samo uvivaje. A im se fatif glas? Svim im je krivo. Mladi zaljubeni, ne ideha doma svua. Cev den sedeha so gljedanice svuje. Pa i noća sedeha zajeno. Se šetaha. Selo se izbuni. Za dva dena trebeha da spremajet jadene za put i obljeklo. Fermandžije čauši napišalje 76 duše od Borje. Od sve sela gorske će idet. Grupa od Borje će se staj so Globočani, Krušejani, Resteljčani, Šištijani, Brođani vo Restelica. Od tuje zajeno će zaminet za na Vraca du vo Skopje. Vo Skopje će jahnet na pampuri.

Zajde s'nce i se razdeni. Stignaha i zajdoha još dva dena druge. Treći den vo sabah rano preko Pljevniče se sobraha na Jasen Dovnomahavci i Šundinci, preko Julica slizaje Gornomahavci, se stavaje so Čikorinci. Žene, devojke, deca, svi gi praćaje. Nekoj so ruka briši s'vze, nekua žena so kraj od krpče elj burmulak od glava, devojke vađaje malo čahmice i karafilji od puas, im go davaje gljedancam so sve mindiljče bečarsko. Zaminujet preko Brce za na Ploča. Ovja put odbraha da se zdravujet so babovci elji majke šo im spijet tuje vekuječno. Koj zn'je a će se vratet više da se zakopet pri nih. Od Brce se viđi sve selo na ruka. Od ke Dve crešne, tuje ke prajlje uranik za Đurđevden, vraćaje glave i mahaje ruke so starke šo iljezljje na porta da gi praćaje. Ne možet da frljjet ni jeden kreč pojće od staros. Ruke im se treset, ruke samo damari, trup prekukaljen od godine, zavijen so haljišta obeljene, samo šo sedet na nih.

Se pocrne Brce od ljuđi. Nekoj ruka za ruka, nekoj so torbe na ramo, zaminujet od ka izučilje dova nad grob ocov, materin, sestrin elji bratov. Z'đni pozdrav beše na Ploča. Od tuje se viđet sela goranske. Se iskršiha glave grljejeći jena so druga. Ostanaha ruke dignate, mahajeći nizamim. Mladi mahaha mindiljčica šarene šo im dalje gljedanice, a gljedanice trnavaha krpčica od glave svuje i im mahaje dur zaminaha za vo Prisje. Dejke se sobralje tuje kup i zeha da pujet:

Trna pampur, mori nane, trna pampur,
Trna pampur, mori nane, so nizami,
Svi se deca, mori nane, svi se deca,
Svi se deca, mori nane, neženete
Ostailje, mori nane, ostailje,
Ostailje, mori nane, gljedanice.

Pojće od nih, mori nane, pojće od nih,
Pojće od nih, mori nane, nišanljije,
Dadenice, mori nane, nišanljije,
Nišanljije, mori nane, askerice.
Svi će idet, mori nane, svi će idet,
Svi će idet, mori nane, dur vo Stambol,
Askerlak je, mori nane, askerlak je,
Askerlak je, mori nane, mlogo težok,
K'smet da je, mori nane, k'smet da je,
K'smet da je, mori nane, da se vratet
Vo memlječet, mori nane, vo memlječet,
Vo memlječet, mori nane, đuzelj Gora.
Gi čekaje, mori nane, gi čekaje,
Gi čekaje, mori nane, gorske dejke,
Gorske dejke, mori nane, sve pristalje,
Sve pristalje, mori nane, ka hurije.

Pesna ljeta preko veter i stigna vo planina. Nizami ga zeha so sebe, vo vazduh nis usta du vo duša. Ona stigna du vo Skopje, pa du vo Stambol. Sega pocrne planina od Gorani: Borjani, Zljipotočani, Šištijani, Krušejani, Resteljičani i Brođni. Izbegaha od strah i vuci i mečke. Više njihne glave se vrtet orloj i jastremi. Ka će zastanet da odmoret, nekoj tutun vrti, nekoj nekuje jabuko elj hajva dvoj so drugara, nekoj malo ljeb da ne go ostaj put. Poslje kup će se soberet i će krisnet: De-de-ri, ori- Goranko, i-hu-huuuuu! Poslje će ga vratet na dejke od sela svuje: Borjanko, Šištijanko, Resteljičanko, Brođanko, Krušejanko, Globočanko i druge. Ozvivajca se ozviva du vo sela goranske i vamo dejke hickaje.

Se obesiha zanadolu, za vo Tetovske sela. Zeha put za vo Skopje. Ka se približiha pri Skopje, srcina kakva zastanujet. Još ne im se veruje koljko daljeko došlje, ne im se trnava od um ke ostajlje najmilje svuje.

***

Vo Borje sve traje, smeh zagina. Žene se zimaje so stoka, gi raspravajet same. Deca poizrastene beret drva za zima. Sega i ralo na orane same go čuvaha žene a deca vodeha voloj elj koni. Na akšam, ka idet na voda, dejke će zapujet:

Kurto budala, ti ka ga ostaj Zejnepa,
Od ka mi ritka zamina,

ne vrati glava da poljaš...

Će nasipet voda i ċe se vratet doma same kukajce, da ne se stemni. Ka piljića šo hitaje da idet vo gnezdo svuje, da ne im go fati nekuje pilje drugo. Samo nekoga, na nekoj večer, ka ċe se setet za milje ljuđi svuje, dadenice dejke baraje sebe, se steginaje vo grđi kakva sakaje da gi otpraznet, da gi odušet. Žene ka ċe se setet za muži nizami, ċe pljetkaje noge da ugasnet ogin elj ċe milujet deca svuje. Mlaneste goreha za malo ljubene i se moljeha šo pobrgo da im se vratet junaci od asker.

***

Od ka se skačiha na pampur vo Skopje, se poljaha da se svi zajeno Borjani nis vagoni od štice. Nizami nagazene nis ovja vagoni tesne, beše povrućo take. Vo jeden vagon: Alija ċauš, Daut ċauš, Husen ċauš, Osman ċauš, Ibrahim ċauš, Raif, Šahin, Šerif, Bajram, Adem, Zejno, Kasem, Ramadan, Jonuz, Rifat, Mehmet... Ćauši ga dobilje nagrada ka bile napre vo askerija.

Drugete beha sve nišanljije. Vo drugete vagoni postariti. Mladići venet glava ka stramljive pred stari. Nekoga-nekoga ċe se nasmijet i ċe kažet ponešto od selo.

Pampur gi zastana vo Stambol. Sljizaje jen po jeden. Stambol beše jen grad mlogo pristav, so džamije prikazane so povno minarina. Postariti bilje i napre vo Stambol. Prodavalje boza, saljep, jabuke šećerosane, orasnice, halva i druge blage. Uljice mu beha uredene so kaldrma. Šerifu mu dojde na um jena stara pesna šo mu puala stara majka:

Će se hojdam Stambov cari grada,
Daj, dušo mua, bela jorgavana.

Mlogo mu se sviđa gradov. Pa ovde živeha sultani i žene nihne, sultanke. I pašinice i dejke nihne, ovde imaše i trgovina goljema. Imaha i haremi so dejke elj žene najodbrane za sultani. Šerif ga ostajv daljeko sultanka svua. Segaj asker. Će trpi dve-tri godine dur se vrati ke gljedanica svua. Se moljet da gi ċuva Allah od lošo. Kasarna im beše daljeko od grad. Tuje imaha šatori, jeno polje povno, široko ka bez kraj. Ćetirijese Borjani ostanaha tuje vo Stambol a drugete gi podeljija vo Bursa, Izmir, Izmit. Šo hubavo ka beha zajeno. Segaj iztrvene, nikoj nikogo ne ċe viđi, ni ċe ċuje. Ćauši svi se tuje. I Alija i Daut. Odmah gi oblekoha so askerske haljišta, zeljene zatvoreno, so kapa crvena od ċoha, kaiš i pantuli, kundre du pot koljena. Najjakiti ostanaha pri Osman-paša, komandir od askeri. Osman-paša beše prikazan za pameten ċujek, oster na zakon, jak na rat. Se nagradiv od Sultana so grada (ćin) paša ka ratuav i ka dobiv.

Vo negova askerija panaha i mlogo šehidi, a najz'đno mu dobilje rat. Na rat krušum ne odbira ni mlad ni star, ni jaki ni slabi, ni komandari ni askeri. Od sve tursko carstvo, Stambovko kampovane beše najhubavo. Askeri se vežbaha svaki den, poslje odmoraha. Imaha pravo da iljezet vo grad da se šetaje. Vreme im beše određeno du koga. Red im je kažan i koj će go skrši zakon, će se kazni. Toljko jak šo beše zakonot, dur i glava ti ljetaše na juže elj na satar. Gorani beha jaki i hrabri i poštujeha zakon. Jezik turski go zn'jeha mlogo dobro. Tamo vo grad, gljedaha devojke Turkinke, slatke, nasmijane, visoke i samo paseha oči preko nih.

Vo kamp počnaha da vrvet askeri od jeden šator vo drug. Od dalječni Borjani ništo ne se zn'je, ni jeden haber ne dojde dalj se živi. Oni ratualje negde. Počnaha i čauši i paše da mrdaje ka mravje. Se zbori da vo Stambovski kamp će se soberet i od drugete kasabe. Zašto? Šo trebe? Za Borjani beše pohubavo da će se viđet jope. Daut i Alija se brotaje i vo sebe zboret: Išanla se živi i zdravi!

So jene se vidoha, imaha čauši nagradeni. Školuane na jezik turski, čauši gi sobra pri sebe Osman-paša. Se otvori laf da će ima novi rat protiv Rusi. Rusi se stajlje da branet sve kauri od Balkan. Carstvo je na muka i Sultan Hamit II. Kauri dignalje glava. Abdul Hamit II počnav da im napuštuje. Paše drugete sakaje rat. Take i Rešat-paša. Engleska im dala laf da gi pomože, ama im vrati. Rumunska im dava pomož a im traži sloboda poslje rat. Sultan ne prima i sega sve beše gotovo. Kauri se sobralje i sakaje da stignet du vo Stambol. Pred da vljezet vo Stambol trebe da projdet na porta Plevne vo Bulgarska. Na vlada od askerija kauriska je odbran brat carov ruski, Nikola.

Ali-čauš čuva dnevnik. Zajeno pri Dauta govoret za selo, za familjije i deca. Navečer, vo šator pišuje:

19. april 1877.

Deneska Rusija traži rat so Turska. Sve se sprema: jadene, koni, oružje so puške i topoji.

24. april 1877.

Rusi zaminaha Burut. Muslimani se sobralje i naprajha Komanda od rat. Na glava im je Osman-paša. Se k'vnet da ne će ostajet Rusi da stignet vo Stambol. Se ratuje među muslimani i kauri, među Orient i Oksident. Askeri sega se rade. Deneska trnaha prvi garnizoni so nizami od Anadolija za Iskidar. Trnalje da idet da branet Plevne. Sme stignale vo Plevne. Sme otvorilje logori ka šo ni rekov Osman-paša.

30. april 1877.

Gi napudihme Rusi daljeko od Plevne so topoj od logori naše.

3. maj 1877.

Da sme vo Borje, počnaha denoj đurđevdenove. Mije sme daljeko. Drug neka se nuša na nušaljka, drug neka kriska: De-de-ri, ori Borjanko, i-hu-hu! Među nas strah i krv.

Komandiri turske mlogo inatčari zaš Osman-paša dobi prvi put so Rusi, napuštujet rat. Mlogo k'skan na Osman-paša. Mehmet Ali-paša napušti. Rusi zeha sebe i se frljaha da napanujet musljamani, da zemet Plevne. Prvo trebe da zemet jen rid, Šipka. Ona ritka se izkrvavila so krv od musljamani i Rusi. Rusi ga dobiha, pobediha. Selo se izgore. Koj spasi, spasi. Osman-paša so 1000 konanici im vljeze Rusam i gi poklah. Rusi begaje ka poparene nis Dunav, se davet, krv na svaka strana. Glave iskinate, creva izmrsane. Plevne ne se zima od Rusi. Nikoj ne go napuštuje. Ni musljamani ni Rusi. Je mlogo strateško mesto.

Koga crešne se razvilje, koga kukajca izkukala na zeljena buka, se vrtet čavke i orloj da kljukaje oči i meso nizamsko i kaurko. Svi šehidi. Muslimani pujet dova za rat, Rusi pijet vodka za jačina. Nis šatori ruske se igra "Katjuška" i „Kalinka“

Plevna, ovja najpristav grad so 17 hiljade ljudi. Od ovja, deset hilade se Bullgari i sedom hiljade musljamani. Dunav teče više nah, naokolo ridoj. Minarina se ozvivaje od ezan, crkve ječet od pramporci.

Osman-paša samo se brota i otvora nove logori so askeri svuje. Se zdebeliv od rana i sega se smije so askerije. Alija pišuje jope na dnevnik svoj:

16. jul 1877.

Nibolu pana. Rusi slavet dobioka a Stambol se trese. Se javilo će trnet od Stambol 150 km daljeko novi nizami. So nih i Borjani. Više nikoj nikogo ne poznavo. Hodilje sedom dena i noća. Po put ostanalje povno šehidi.

20. jul 1877.

Vljezlje muslimani vo Plevne. Deset kilometri pri nego, na jug od Dunav. Sahat pet vo sabah, šo beše sv'nalo. Od ke Bugut jekna piskot: Muslimani vikaje "Allah, Allah!", a Rusi "Ura, Ura!"

Mije se zg'zujeme, Rusi napredujet. Ahmet-paša se raniv, javuje: „Nema nazać!“ Taljat-bej mu dava zapoved: "Nema nazać! Soberi askeri iztrovene i udri napre. Nemoj da ve stajm među mene i Rusi i da ve srušim."

Moral askerim se diga. So hudžum ripnaha nad Rusi i dobihme Plevne.

25. jul 1877.

Dobihme i vljezohme vo Novca. Se staj malo mir. Spijeme so oči otvorene. Nikomu ne ide na um više ni kuća ni familija, ni deca ni gljedanice. Svi gljedame ka da branime glave svuje. Spijeme ka na trne, i tija vo logori. Kaljave, izpotene, ama ne sme gladne. Naš komandir Osman-paša,

zapoveduje Rifat-paša i Mehmet-paša da soberet askeri i da bideme jope gotovi. Mlogo askeri osakatene od ruke i noge. Jeden se operiša bez narkoza, samo so džigara vo usta. Vo glava mi ide jen stari reč goranski: „Mužu i konu ne im se zn'je grob!” Sme došlje nizami a ne se zn'je a će se vratime. Mu dopanjuje na um pesnata ka ne ispratija dejke du na Ploča:

“Da se vratite vo džuzel Gora,
Ke ve čekaje dejke hurije.”

Pomoži, Bože, da ideme doma živi.

30. jul 1877.

Rusi i mije se gotvoime za rat. Ne sme radi, toko strašni. Den je dl'g, noć je kus. Život nizamski spiye nad granka. Je toljko kus dur samo jeno veterče najslabo će go dune i će go skrši. Tuje si živ, tuje ne si živ. Svako svirnene borija, se moljime da bideme žive. Vo komanda ni dojde jen haber: Rusi imaha 50 hiljade askeri, mije 20 hiljade. Rusi imaha 184 topoj, mije 58. Osman-paša stajv grade (činoij) na ramena, se sprema. I sve značke. Askeram im govori: “Od krušum šo će zememe će bideme šehidi za svoj memlječet!”

Askeri zeha srce. Pucaje topoj i puške. Logori naše otvorene. Ka se približiha Rusi, askeri naše ripnaha i se fatiha g'rđi so g'rđi so Rusi. Se frljaje od visoka ridka nis kamene. Povno ubijene. Više trupoj nihne se vrtet čafke i orloji. Dadice, mua mila! Sve mladi! I najmilji naši Borjani! I najmilji naši Gorani! Svi tuje nezakopane. Nema više s'vze, samo krv od askeri i od koni. Zeman ljivađe i karpe sve oplavene. Toga vljezoha “kasapi” i so sablje vo ruke koset ljevo i desno glave kaurse ruske. Plevne jope se dobi od nas za drugi put. Osman-paša jope se nagradi od sultana.”

Za malo vreme postana mir. Mir i rat zagrljene jen so drugogo. Ali-čauš bljizu pri Dauta, govoret za sve. Se mlogo umorene. Nemaje ni vreme da zdihnet. Šo da zboret. Sve daljeko, sve tuzžo. Rat bez kraj, sve je izgubeno. I Borje, i žene, i deca isve najmilje gljedanice. Prok'vnat toja šo izmisljiv borba. „Ni na duna, ni na ahiret da ne najde mir!”

Glavni komandiri so Osman-paša se beret. Rusi glava vopnata sakaje da go zemet Plevne. Plan im je prvo da zemet Grevica. Alija i Daut vo najodbrane askeri, ka čauši više. Gi zg'zujet Rusi dur vo Šištoš. Oni begaje i se davet nis Dunav, gi poterujet du vo Novca, 30 km daljeko od Plevne. Crven Vrh pana vo ruke kaurse. Rifat-paša ne možeše više da izbrani. Askerija rabotaše den i noć da otvoret nove logori da se branet. Rusi ne se daljeko od tuje. Se sobralje vo jeno selo Ruvenica. Ga rešilje da go zemet Plevne.

Se bliži septembar 1877. Vo 11. je rodenden carov ruski. Vo toja den se izmisljilo da go zemet i da mu go dadet caru Plevne, ka najgoljem poklon. Za uspomen za negovo rodene.

Sve haberi idet od Stambol so dva-tri dena podocna. Svi askeri se treset. Šo će bide?

Ka će stanet vo sabah, šućur se živi. Alija pogubiv ruka. Rana mu krvavi. So drugata pišuje dnevnik i ohka od bolještine. Neka ostane komu saka ovja dnevnik. Neka go zeme Daut, ako ostane živ. Ako ne, neka pane vo nečije ruke musljamanske da kažujet decam ka se ratualo. Pa ako pane vo nekuje ruke kaurse, neka i se falji nekojzi plavinki ruski kakve junaci sme bilje. Ništo na ovaja duna ne ostanuje skrijeno. Glavno nekoj će go ima. Toga ne samo Plevne toko sve duna će se čudi. So krvava ruka pišuje:

6. septembar 1877.

Od Stambol ni dojdoha 70 topoj, 45 hiljade askeri. Rusi imaha 450 topoj i 100 hiljade askeri. Počna rat jope. Više glave naše ljetaje đuljina od topoj, nese orloj. Nebo se stemni. Vreme se habi. Oblaci i dim na sve strane.

10. septembar 1877.

Četiri dena ka pucame mije i Rusi, topoj ječet. Ne možeme da sobereme dženazina od šehidi naše.

11. septembar 1877.

Deneska vrne doš jesenov. Cedilo te praj. Beljki da omije krv nis putoj i nis logori. Doš gi zastana i orloj i čafke da ne gi jadet ubijeni askeri. Pana sega i m'gla. Askeri prenapijane so doš čekaje koga će počne novo pucane so topoj. Rusi hodet za napre. Povno naši oficiri se ubiha. Od Grevica pucaje topoj. Arab Ibrahim i Osman-paša ne se plašet. Rusi se zg'zujet nazać. Naše askeri od bataljon Sinistra gi potepaha Rusi so krušmoj. Sam Osman-paša mrda od jen logor vo drug i ni dava srce. Nikoj nema strah. Drug život nemame: Elji živi, elji mrtvi. Askeri naše završujet municija. Mlogo umorene i gladne. Jonuz-bej pana šehid. Voda ni ga zeha vo ruke kauri. Sega će imame mlogo muka, mlogo teško.

12. septembar 1877.

Se razdeni streda. Topoj ne zastanujet pucane. Askeri naše od Sinistra bataljon go zeha jen logor izguben. Rusi pogubiha 20 hiljade askeri. Car ne dobi poklon za negovo rodene. Svekede naokolo ruke iskinate, creva nis krv, glave šo mrdaha, rila još vruće, ohkane i pištene da mu se nažalji i Allahu vo nebo. Mlogo ranete a neumrene uvivaje. Logori so krv, doš ne gi mije. Se zdrigosav krv. Ja so Dauta tražime da ne pozneme nekujego Borjanina. Nis glave krvave poznahme Mehmet čauša, Ibulje čauša, Ramadan čauša. I šo da pišam više? Mi se trese ruka. Ni da gi zakopeme nemame vreme, ni da gi zagrljime. Teško majkem šo želaje, teško decam šo čekaje i gljedanicem. Glave ispanalje ka zrna od pčenicica ispečena. Vof se udavi vo logor od krv. Fala Bogu šo sme živi."

Denoj hodet. Plevna ne se dava kauram. Ništo drugo ne ostanalo, samo da se opkolji. Komanda ruska ga zima vo ruke jen novi general Toplaver. On izmisluje sve. Ide oktobar. Jesen ka vo Borje laden, studen. Lisje panujet. Vočke se sljičaje. Goranim šo ostanalje žive, im ljeta um ke sela svuje. Ka će go jesen jesenujet, a će ga zima zimujet? Vo sela naše muške se retke. Deca leginujet i stanujet bez očevi, majke bez sinoj, gljedanice bez gljedanci. Če čekaje dovica i jetimi. Haber nema. Samo orloj, čafke i gavrani se debeljet. Sve se sobralje vo Plevne. Nema drva, nema ogin, haljišta od askeri sve je ljetno.

Počna i snek. Dve ralje askeri karši-karšija se gledaje ka vuci. Šijese do sto metra, ne podaljeko. Nekoga-nekoga se govoret so jen drugogo. Gorani gi razbiraha pojće. Nikoj ne je rad za borba. Ni den ni noć ne se grijet. Jadene gotovo završuje. Malo ljep za sabah, jena čamburka kolomboč svarena ponapolu. Ga dvojet i so Rusi nekoga. Imaje zajenička streća: život elji smrt. Pojće smrt teži na k'ntar. Vo Plevne osom hiljade askeri raneti, koljko gotovo polojna Plevne. Nema bolnica, ni džamija, ni crkva da gi sobere, gi stajlje nis kuće. Segs sve traje, dur januar 1878. se napravljje du deset hiljade askera ranete. Haljišta nemaje. Žene plevenske dimije gi čepet i im šijet košulje i donoj. Noge im propanujet vo kaf. Svi askeri prašujet: Koga će spasime? Koga će umreme?

Četirijese hiljade muslimani protiv sto i osomdese hiljade kauri. Elji će se ratuje, elji će se predajet Rusam. Osman-paša izumuje. Izmisliv da deset hiljade askeri i dvesto kuće muslimanske će gi pobijet kauri i Bulgari, će gi opljačkaje. Toga se setiv Osman-paša i viknav popoj da mu se zak'vnet da ni raneti, ni kuće ne će gi zadenet Bulgari. Oni mu se zak'vnalje a vera na nih nemaše. Osman-paša traži garancija za ovja. Oni ne mu davaje. Stigna noć mlogo laden. Dena malo vrućo.

Ali čauš kažuje vo defteri svuje:

10. decembar 1877.

"Počna rat. Rusi pucajet. Sto, du sto pedese askeri panujet na zemna, ka žito. Oficiri, komandiri, askeri, svi šehidi. Četiri meseca i 23 dena go zabraniha Plevne. Osman-paša se raniv. Od naše svi ubijene."

Alija pišuje šo čuje i što viđi. Jeni đulje mu pana bljizu nego. Daut iztrča da mu pomože. Mu jekna krv Aliji od meh i od usta. So krvava usta mu ostava amanet: "Kaži doma da som ostanav vo Plevne. Som ostanav so svi drugari muje i seljani, so povno Gorani. Deca beljki ne će mozet da ne najdet. Vnucim neka im pujet vo kolepke: Da mi rasteš, da porasteš ka babeta junaka."

Daut žela. Mu podigna glava da go zagrlji. Go staj vo grđi svuje. Oči mu propanujet, zdrak mu bega. Go staj na zemna, mu staj jen b's pot glava i go zavrti za ke

Borje so glava. Mu zatvori oči i go pokri so trup svoj od žalj. Mu otide najhubav drugar, najhubav komšija i seljanin. Go pokri so svua kabanica. Kniga krvava ga zeh od pri nego. Če ga čuva ka najgoljem amanet.

Na vrh puška se digna jena košulja bela, rat zastanuje. Askeri se iztrviha. Osman-paša ranet, praća Tefik-paša ke Rusi da kaže da više ne ratujet. Vo jen šator dokturi lječet rana Osman-pašina. Stigna i komandir ruski, mu dade ruka i mu zeh sablje. Seg a Osman-paša se zarobif. Odma se javi brat carov Gradnik Nikola, general ruski. Odmah stiga i on. Go pozdravuje Osman-paša i mu vrati sablje. Poslje zastana dve nedelje vo ruske šatori i go puštiha na sloboda. Vo Plevne stigna i car ruski da organizuje ceremonija za ruske askeri šo panalje vo Plevne.

Daut ostanaf živ, samo on od Borje. On ima so sebe i Alijin dnevnik. Krvav ama živ. Go čuva so sebe ka nešto najvredno, ka ludo svuje najmilo. Rusi gi zeha roboj za vo Rusija. Petnaeset hiljade se vratih nis svoj memlečet. Sedomdeset i pet Borjani ostanaha vo Plevne. Plevne pana. Pa koj zn'je koljko Gorani druge: Šištijani, Brođani, Zlipotočani, Krušejani, Resteljičani, Globočani i druge.

Gora pana vo crno. Daut sljiza vo Stambol. Neko od nizami, napiša jena pesna. Ona pretera granice od Balkan. Pesna kažuje za muharebe vo Plevne:

Zaplakala šećer Đula
Osman-paši verna ljuba:
„Oj Osmane, gdje si more
Za tebe mi srce gore?“
„Evo mene oko Plevne,
Oko Plevne i Sofije.“
U Bugarsko krv se vrije
A u Plevne glas se čuje
Osman-paša ke tuguje
Osman-paša ke tuguje
Često caru poračuje:
„Slušaj care, muje jade,
Slušaj, care, u Stambollu
Ili čuješ, el ne haješ
Nesta rane, ni džepana
Niti praha, ni olova,
Niti praha, ni olova
Samo, care, ladna voda.
Oko Plevne Rusi mlogo

Oh, care, ja ne mogu
Dušmani ne opkolile
Plevne ni go zauzele
Osman-paša zarobile
Mije život poginale.“

Će se vraća za vo Borje preko pampur na Skopje. Na isti pampur šo ošov nizam. On će go vraća od mreška. Teško, preteško za nego. Ni jena koska od seljani svuje ne može da vrati vo selo. Sam se vraća od grob otvoren a nezatvoren od nego. Sam je, ne so drugari. Kako da zapuje. Otide vo Stambol so trista Gorani elji više, svi junaci, a sega ide so dvaese. Mlogo like ne poznate pred nego. Pilje ne puje vo Šar-planina, kučića ovčarske uvivaje. Samo pramporci od bravoj trinčeha. Se vraćaje na isti put. Zaminuje nis Prisje za na Ploča. Tuje se skamnila pesna:

“Da se vratet, mori nane, v’đuzel Gora,
Gi čekaje, mori nane, dejke hurije.”

Gora ostanala taja pristala, ostanala sirota, bez mladi. Hurije povno. Ka da kaže vo selo, ka će vljeze sam sirota. Koj će go prečeka? Sve proživiv i sve poginav. Mu je mlogo teško. Ka će prašaje deca: „Adžo, a mi si videv bateta?“, ka da im odgovori. Ka će praša nekua dadenica „A mi si videv gljedanika?“, ka da i kaže. Ne mogov ni mindiljče da donese nihno za uspomen. Po hubavo šo ošlje vo dženet so nišani od dadenice. Sve mladi će se pantet.

Sljiza poljeka od Brce, zaminuje Kalčejca za vo Šundinci. Porta svua ga pozna, zatvorena na ključ. Jeni dete komšinsko mu kaža da negova familija ošla vo Bosno. Daut krši ključ i vljiza vo kuća prazna. Mu zasenuje logor od Plevne, ka vo grob. „Pohubavo“, brota, „da som ostanav i ja so drugari muje tamo vo Plevne“. Ama Allah go izčuvav i go oslobodiv. Beljki da kaže svim mladim vo selo ke im ostanalje babovci, junaci.

Se razdeni. Iljiza vo kave i tuje najstariti go poznaha. Go pozdraviha. On zeh da im kažuje sve. Sve šo videf i šo čuf, sve šo proživiv. Jeden po jeden, starci zabegnujet nadoprene na stap. Odskrišno tutkaje s'vze za sinoj. Utre vo selo se razbra sve. Nikomu ne se veruje. Dejke idet na voda a pesna nigde ne se čuje. Svadbe nema. Ni k'na, ni kolepka prazna. Nema Đurđevden, ni vrbe na porte. Izrastoha vrbe nema koj da gi preseče, pa nema ni komu. Će vraćaje glave majke od ke vrata ka će škrtne. Čujek nema, veter ga otvora sam. Dejke će preginaje voloj, će oret, će sijet, će žnejet same kukajce. “Kurto budala” zamrnala na rila nihne. Ne iljiza od srce.

Zaminujet tri godine. Deset dadenice nemaha više umot i izturaha dadene. Tupan ne tupna. Ni jeno džube šareno ne se oblječe, ni jena mlanesta ne staj kapa so dukati, ni teljoj obesi. Ni kukajca ne kukna na zeljena buka. Izbegaha piljića od voćke. Cvećina se procvteha vo dvoraj. Koj ima um da gi navadi? S'nce ugasnallo za Borje za tri godine. Daut nema ni jeden haber od familija.

Jen den nekoj se vrati od Bosna, se staj so Dauta i mu kaža sve. Deca i žena mu se žive. Jen den izprodava sve, i nive. Samo kuća ga ostaj jope take na ključ. Otide i on za Bosno. Više ne se vrati. Nikoj ne zn'je a go zeh dnevnik Alijin so sebe, elji go ostaj vo kuća. On vo kafana im go učiv svim. Ne beše prikaška, beše sve istina.

Jen den, posle tri godine, na vrh Brce tupna jen tupan. Prva svadba vo selo poslje nizmski smrt. Starbabo, šo iljezov pred tupani na Brce, gi vraća svirladžije so svirle za ke zad Brce, za ke Šar-planina, za ke Ploča i dava zapoved: „Udrite mi nibet, mladićim šo mi spijet vo Plevne! Neka čujet! Neka stanet da viđet! Neka stanet da mi pujet!“

I take prepana vo nesves. Go nafrcaha i se rasvesti. Jekna nibet. Celu Borje se plavi so s'vze. Sviret melodija „Leven Pejina“, poslje „Džemuljina“ i posle ga vratih na „Vrvi pampur“ za nizami. Se bušet obrazi i ge vrtet svirlje svenaokolo. Nekoga će lupne tupan ka za ritam.

Deneska je selo osllobodeno od crno.

Mladići izporasle i se beret kolo pred tupani. Pujet pesna „Jahni kona, oj Omer-aga“ I tupani ječet. Poleka-poleka sljizaje preko Brce so pujene i so horo. Se obele put so skutače belje, se scrveni od šarene džubina. Bajrak se paha na svadbarski hajat. Deca šo će se rodet će se nazujet na imena od nizami paginate vo Plevne. Majke će im pujet vo kolepke vakve uspivanke:

Da mi rasteš, more sine, ka Alija, Dauta, Ibreta i druge,
Da ga voljiš zemna svua ka starbabet, adžeta, dajdžeta junaka.

Nekoj od ka čuv Dauta ka kažuav vo kafana za Plevsko muharebe, napišav jena pesna za nego. Na uranik, vo kafana i preko putoj zeh da se puje:

Želaj, majko, želaj ti
Ta ostanahme sve mladi,
Želaj, Goro, streća naša
Šehidi so Osman-paša
Majko mila, ostanahme
Vo Plevsko muharebe
Kaži ženi da ne čeka
Oženile sme so zemna

Kaži decam da ne tražet
Orloj i gavrani ne jadet
Oko Plevne i Sofije
Majko nam ni se spiye
Koga će te udri tuga
Brotaj naša teška muka
Ni videne a ni čujene
Ni zagrljene, ni cunene
Vo Borje ostajhme sve
Nam da ne sećavate
Sve da prajte k'ne, svadbe
Setite nizami mlade.

Ne se razbra koj ga napiša, samo se zna'e da se puje. Pretera Šar-planina otide vo Stambol i zastana vo Plevne ke spijet nizami goranske i Borjani tuje...

P. S.

Trijese tona koske od nizami, trgovaci bulgarski gi prodalje vo 1879. vo Engleska, vo Bristol, da humusujet (nađubret) zemna Engleska.